

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

СТАШКІВ Надія Михайлівна,
*аспірант кафедри теорії та історії держави і
права Тернопільського національного економічного
університету, суддя Тернопільського
міськрайонного суду Тернопільської області*

У пошуку дієвих заходів сучасного реформування судової системи України з метою підвищення авторитету суду, зміцнення довіри громадян до судової влади, важливим завданням постає вивчення досвіду формування судової системи політико-правових утворень української державності початку ХХ ст., адже саме вони формувалися під впливом демократичних європейських устоїв [1, с. 18]. Тому доцільно вивчати вітчизняний досвід становлення, розвитку, й зокрема реформування органів правосуддя, в тому числі у період Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

Вивченням проблеми формування судової системи в роки боротьби за національно-державне відродження України займалися сучасні науковці-юристи, зокрема В.Д. Гончаренко, О.М. Грибенко, О.Л. Копиленко, М.Л. Копиленко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький, Д.В. Ярош та інші. Крім цього, документи і матеріали щодо формування судової системи доби Української Центральної ради опубліковані окремим збірником [2].

Основні засади формування судової системи відродженої української національної державності були розкриті у збірниках статей і промов М. Грушевського «Вільна Україна», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На порозі Нової України» та ряду інших, написаних і проголошених протягом 1917-1918 рр., у яких він наголошував на автономії України через створення власного законодавства, адміністрації та суду [3, с. 121].

Мета даної публікації - дослідження проблем формування судової системи періоду відродження української державності 1917-1918 рр. та значення цього історичного досвіду в контексті проблеми забезпечення принципу поваги до суду, підвищення його авторитету, зміцнення довіри громадян до судової влади в умовах сучасної судової реформи.

Отож, революція 1917 року поставила питання про необхідність створення в Україні власної судової системи. Перші спроби перетворень у сфері судочинства прослідковуються після оголошення I Універсалу від 10 червня 1917 року. Українські очільники (М. Грушевський, В. Винниченко), розбудовуючи виконавчу гілку влади (Генеральний Секретаріат), задекларували створення секретаріату із судових справ. 27 червня 1917 р. було опубліковано «Декларацію Генерального Секретаріату», в якій було вперше окреслено сферу діяльності секретаріату судових справ. На цю установу покладалися завдання українізації та демократизації судової системи, а також вироблення законопроектів, які б створили новий суд автономної України [4, 5].

У травні 1917 року в повітах почали призначатися адміністративні суди, а при окружних судах створювалися адміністративні відділення [5, с. 70]. В Одесі ще з 1808 року діяв комерційний суд. Таким чином, унаслідок незначної реорганізації судова система в Україні в основному була приведена у відповідність із Судовими уставами Росії 1864 року та їх подальшими змінами. Але в революційному вирі, що охопив Україну після Лютневої революції, стихійно виникали різноманітні установи, які привласнювали

собі судові функції. Так, у Катеринославській і Херсонській губерніях виникли тимчасові суди в складі мирового судді (голови), одного представника від робітників і одного від селян. У Луганську виник революційний трибунал, склад якого обирався Радою робітничих і солдатських депутатів. Така тенденція не сприяла встановленню єдиних процесуальних форм відправлення правосуддя [6, с. 54].

З'їзд українських юристів, який відбувся 13-14 червня 1917 року, визнав, що судову систему України повинен очолювати Вищий крайовий суд і вона має бути незалежною від російського уряду.

9 липня 1917 року В. Винниченко, як глава українського уряду, оголосив Декларацію Генерального секретаріату, в якій поряд із визначенням його загальних функцій як виконавчого органу влади, окреслилися й завдання Секретаріату судових справ. «Завданням Секретаріату в справах судових, – наголошувалося в Декларації, – має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в якому вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має спрямовуватись на підготовку справи українізації та демократизації суду і вироблення відповідних законопроектів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладу на Україні» [7, с. 159]. Цим документом було покладено початок формування судової системи Української Народної Республіки періоду Центральної Ради.

Після Жовтневої революції 1917 року судова система на теренах України зазнає трансформації. На засіданні Української Центральної Ради 30 жовтня 1917 року було прийнято рішення про доповнення складу Генерального Секретаріату «комісарами по справах військових, продовольчих, залізничних, пошти і телеграфу, судових» [7, с. 375].

Програмні завдання щодо формування судової системи, котра б відповідала інтересам нової Української держави, були викладені у III Універсалі Центральної Ради. «Суд на Україні, – говориться в ньому, – повинен бути справедливий, відповідний духові народу. З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи: упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правними поняттями народу» [8, с. 40].

Втілюючи в життя зміст III Універсалу щодо судочинства в Україні, Мала Рада 23 листопада 1917 року заслухала на своєму засіданні зміст законопроекту Генерального секретаріату судочинства про формулу судових вироків і 27 голосами проти одного затвердила закон у такій редакції: «Суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки» [7, с. 407-408].

7 листопада 1917 року «генеральний комісаріат судових справ» було замінено на «генеральний секретаріат судових справ» [9]. Після створення останнього Українська Центральна Рада вирішує реформувати судову систему. Спочатку необхідно було розбудувати найвищий судовий орган. Законопроект про створення Генерального Суду був ухвалений Українською Центральною Радою 29 листопада 1917 року [10]. У статті 1 цього нормативного документу зазначалось, що Генеральний Суд складається з трьох департаментів: цивільного, карного, адміністративного і виконує свої функції на теренах усієї України. Компетенція Генерального Суду була тотожна урядовому Сенату. До скасування спеціальних судів новостворений орган виконував функції головного воєнного суду [11].

Члени Генерального Суду отримували звання генеральних суддів і згідно Конституції від 29 квітня 1918 року їх повноваження визначались дореволюційним російським законодавством. Введення конкретної справи доручалось одному із суддів. Керівництво канцелярією, «розпорядною» та господарською частиною мав здійснювати суддя, призначений генеральним секретаріатом судових справ.

Законом «Про утворення Генерального суду» передбачалося, що «... від дня прого-

лошення Генеральним судом про початок своєї діяльності всі судові установи на території України повинні подавати Генеральному судові всі справи, які до цього дня мали подаватися до Правительствующего Сенату» [7, с. 497]. Зазначене приводить до думки, що Генеральний суд функціонував як найвища судова установа УНР, юрисдикція якої поширювалась на судові справи, які раніше розглядав російський Сенат.

Хоч політична ситуація була складною, Україні загрожувала більшовицька окупація та початок громадянської війни, Центральна Рада продовжувала законодавчу діяльність та в кінці 1917 – на початку 1918 року ухвалила ряд законів, які стосувалися проблем формування судових і прокурорських органів УНР, зокрема Закон «Про апеляційні суди в УНР», Закон «Про умови обсаджування і порядок обрання суддів Генерального та апеляційного судів». Відповідно до останнього закону, посади судді і прокурора Генерального й апеляційного судів можуть займати особи з вищою освітою. За обрання – 3/5 голосів присутніх членів Центральної Ради, суддями можуть бути і особи без вищої освіти. Генеральний секретар судових справ вносить до Центральної Ради список кандидатів на обрання, а Центральна Рада таємним голосуванням звичайною більшістю голосів їх обирає [2, Т. 2, с. 63-64]. Також одночасно відбувався процес реформування прокурорських органів. Так, 23 грудня 1917 року Центральна Рада ухвалила Закон «Про прокурорський нагляд на Україні», відповідно до якого при апеляційних і окружних судах вводились посади прокураторів. Всі прокуратори призначалися генеральним секретарем судових справ [2, Т. 2, с. 64].

З огляду на зазначене, доцільно провести паралель із сучасною судовою реформою, яка відбувається в Україні. Реформа в органах прокуратури також проведена нещодавно, однак позитивного взаємовпливу і взаємозв'язку між цими реформами та очікуваних результатів поки що не спостерігається.

Певний вплив на організацію судової системи мав затверджений Центральною Радою у березні 1918 року закон «Про адміністративно-територіальний поділ України», який скасовував поділ України на губернії і уїзди і передбачав створення тридцяти земель [2, Т. 2, с. 181-182]. Новому адміністративно-територіальному поділу мала відповідати й нова судова система. З цією метою був підготовлений проект закону «Про організацію судів Республіки по землях». Однак, цей закон так і не прийнято. 1 березня 1918 року Центральна Рада разом з урядом повернулася до Києва. Разом з ними прибули німецькі й австрійські війська, створювались військово-польові суди.

В останні два місяці свого існування (березень-квітень 1918 р.) Мала Рада ухвалила правові акти, які стосувалися судочинства в УНР: про штати Генерального та апеляційних судів, про розширення компетенції мирових судів, про обрання суддів до Генерального і апеляційного судів [2, Т. 2, с. 247, 242].

На думку сучасного українського дослідника О.М. Мироненка, у перші пореволюційні місяці в Україні судова система майже нічим не відрізнялась від загальноросійської. Тимчасовий уряд упродовж кількох місяців наблизив російську судову систему до стандартів, закладених судовою реформою 1864 року. Тому російські урядовці цілеспрямовано ліквідували військово-польові суди, станові «особливі присутствія», посади земських начальників, відновили діяльність мирових судів, які були скасовані на теренах України ще у 1889 році [5, с. 69]. Більш того, компетенція мирових суддів значно розширилась.

У цьому контексті варто зазначити, що в сучасних умовах реформування судової влади в Україні чимало дослідників звертають увагу на доцільність запровадження інституту мирових суддів. Так, В. Малярєнко вважає, що мирові суди – це фактично школа для підготовки суддів у районні суди. Вони там набувають досвіду та проявляють свої

якості [12]. На переконання С. Прилуцького, функціонування такої ланки, як мирові суді має значні переваги. Зокрема, інститут мирових судів: полегшить доступ до правосуддя громадянам, які проживають у віддалених населених пунктах; полегшить громадянам можливість захисту їх порушених прав; розширить способи захисту населенням порушених прав; сприятиме ефективному та швидкому здійсненню правосуддя за місцем проживання; сприятиме зручності населенню щодо явки за викликами на розгляд справ; прискорить вирішення дріб'язкових та малозначущих конфліктів; сприятиме оперативності розгляду справ судами; реально зменшить навантаження на місцеві суди; сприятиме підвищенню довіри населення до правосуддя; наблизить суд до суспільства [13, с. 270]. На наш погляд, в умовах сьогодення запровадження інституту мирових судів могло б частково вирішити деякі проблеми судової системи, що зумовлені значною переважаністю судів, а також низьким рівнем довіри і поваги до суду.

В останній день існування Центральної Ради, 29 квітня 1918 року був прийнятий основний закон УНР – Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). У ній закладено продовження процесу формування судової системи, яка б відповідала інтересам відродженої демократичної Української держави.

Судова влада згідно з Конституцією мала здійснюватися іменем Української Народної Республіки виключно судовими установами, рішення яких не могли змінювати ні законодавчі, ні адміністративні органи влади. Розгляд справ мав бути прилюдним і усним. Основний закон наголошував, що «суд для всіх громадян Республіки один і той самий, не виключаючи й членів Всенародних зборів та членів Ради Народних Міністрів». Найвищим судовим органом УНР мав стати Генеральний суд, який обирався Всенародними зборами на 5 років. Він же мав бути найвищою касаційною інституцією для всіх судів України і не міг бути судом першої та другої інстанції, як і не міг мати адміністративної влади [8, с. 57].

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне акцентувати на такому: судова система періоду Центральної Ради формувалась на досить прогресивних засадах, які мали відповідати інтересам нової Української держави, «духові народу». Було прийнято ряд законодавчих актів, і головне - Конституція Української Народної Республіки 1918 року, які були спрямовані на побудову цілком нової судової системи. Однак, на жаль, дієвий апарат судоустрою на загально-державному рівні Українській Народній Республіці створити не вдалося. Відсутність такої опори української державності як судова система – одна із вагомих причин її поразки.

Загалом, вивчення історичного досвіду, як позитивного, так і негативного, й зокрема досвіду становлення судової системи доби Української Народної Республіки має теоретико-пізнавальне і практичне значення в період судової реформи, яка на даний час триває в Україні, коли відновлення довіри до судової влади України стало нагальною необхідністю, оскільки зміцнення демократичних, правових основ державного життя неможливе без наявності в державі справді незалежного, справедливого суду, ефективно функціонуючої судової системи.

Список використаних джерел:

1. Ярош Д.В. Формування судової системи Української Народної Республіки періоду Центральної Ради / Д.В. Ярош // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1 (21). – С. 18-22.
2. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - К.: Наук. думка, 1996-1997. - (Пам'ятки історії України.

Сер. V. Джерела новітньої історії).

3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – Київ: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.

4. Вісті з Української Центральної Ради. - 1917. - № 10. - червень. – С. 3.

5. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. / О.М. Мироненко. – К., 1995. – 328 с.

6. Рум'янцев В.О. Судова система в Україні в період «української революції» 1917-1921 рр./ В.О. Рум'янцев// Проблеми законності. – 2009. - №100. – С. 53-62.

7. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - Т. 1: 4 березня- 9 грудня 1917 р. / упоряд. В. Ф. Верстюк [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій [та ін.]. - К.: [б.в.], 1996. - 589 с.

8. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. - 400 с.

9. Центральний Державний Архів Вищих Органів України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 1115. – Українська Центральна Рада. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 35.

10. ЦДАВОУ. - Ф. 1063. - Генеральний Секретаріат. – Оп. 3. – Од. зб. 1. – Арк. 98, 99.

11. Вісник Генерального Секретаріату. – 1917. – 9 грудня. – С. 1.

12. Маляренко В. Доповідь Комісії з питань правосуддя щодо концептуальних засад конституційно-правової модернізації правосуддя України [Електронний ресурс] / В. Маляренко. - Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_4.html

13. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія/С.В. Прилуцький. – К: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ТИЩИК Борис Йосипович,

к.ю.н., професор, завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету ім. І. Франка, заслужений юрист України

Незабаром після розпаду Австро-Угорської монархії, 9 листопада 1918 р., Українська Національна Рада, яка утворилась у Львові 18 жовтня, проголосила західноукраїнські землі суверенною державою – Західно-Українською Народною Республікою.

На засіданні верховного органу влади ЗУНР – УН Ради – 13 листопада було прийнято Тимчасовий Основний закон держави, доповнений конституційними законами 16.XI.1918, 4.1., 15.11. та 18.IV.1919 р., де були визначені головні принципи державного ладу, внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Тимчасовий Основний закон складався з п'яти артикулів.

В артикулі I зазначалося, що «державою проголошена на підставі самовизначення народів..., обнімаючи весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно українцями, має назву Західно-Українська Народня Республіка».